

УДК 371

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СЛОВАРНОЇ РОБОТИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

*Алексєєнко-Лемовська Людмила Владиславівна,
кандидат педагогічних наук
РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)*

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розв'язання одного з ключових завдань дошкільної лінгводидактики, а саме формування мовленнєвої особистості дошкільника, тобто активного, ініціативного мовця, відкритого для спілкування, «який легко і невимушено вступає в спілкування з дітьми і дорослими; застосовує мовні і немовні засоби виразності, володіє формулами мовленнєвого етикету, має розвинуті комунікативні здібності і достатній рівень розвитку рідного мовлення» (А. Богуш). Зміст формування мовленнєвої особистості в дошкільному віці визначається програмами мовленнєвого розвитку дітей і Базовим компонентом дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема слова належить до однієї з найбільш дискусійних лінгвістичних проблем, оскільки саме воно є головною одиницею мови. Слово виступає основним будівельним матеріалом висловлювань, за допомогою яких реалізується спілкування між людьми. Воно є основною одиницею найменування фактів дійсності, а також сприймань, думок, почуттів людини, викликаних цими фактами. Слово як мовна одиниця потребує відповідного своїй природі визначення, яке б відмежувало його від найближчих мовних одиниць (морфеми й речення), сусіднього слова. Слово є представником усіх компонентів мови - фонетики (складається зі звуків мови), лексики (позначає, кодує будь-яке явище дійсності, несе смислове навантаження), граматики (у певній граматичній формі). Отже, слово виступає

центральною одиницею, що пронизує всю мовну систему.

Слово - склад або сукупність складів, які позначають поняття, уявлення або будь-який предмет. Пояснення значення слів відбувається в семантиці, близьких за значенням слів - у синоніміці, походження слів - у етимології. Види слів відповідають дійсності, що сприймається нашими відчуттями; іменники - предметам, прикметники - конкретному буттю, якості предмети; прислівники та сполучники - зв'язкам і відносинам, що існують між предметами; дієслова - процесу, що відбувається між предметами. Речення містить вислів, питання про світ, що спостерігається або переживається [16, с. 160]. Слово - основна структурно-семантична одиниця мови, що служить для найменування предметів і їх властивостей, явищ, відносин дійсності, володіє сукупністю семантичних, фонетичних і граматичних ознак, специфічних для кожної мови. Характерними ознаками слова є цільність, виділимість і вільні відтворюваність у мовленні. У слові розрізняються такі структури: фонетична (організована сукупність звукових явищ, що утворюють звукову структуру слова). Виділяють лексичне та граматичне значення слова. Сукупність граматичних значень, виражених певними мовними засобами, утворюють граматичну форму слова (С. Ожегов) [16].

Отже, слово - одиниця мови, що служить для найменування понять, предметів, осіб, дій, стану, ознак, зв'язків, явищ, оцінок; мовлення, здатність говорити; розмова, бесіда, щось висловлене; публічний виступ, мовлення; мовлення на будь-яку тему, оповідання, розповідь; право, дозвіл говорити публічно; думка, висновок (часто про досягнення в будь-якій галузі).

Оволодіння значенням слова у процесі онтогенеза мовлення є складним процесом, що проходить різні етапи: воно є спочатку узагальненням самого елементарного типу й тільки по мірі свого розвитку переходить від узагальнення елементарного типу до всіх вищих типів узагальнення, завершуючи цей процес утворенням понять (Л. Виготський) [2].

С. Рубінштейн, вважаючи основним у слові його значення, семантичний зміст, вказував, що значення слів, їх фіксована семантика не змінюється в результаті кожного акту мислення індивіда, а утворює стійку основу діяльності мислення. Якщо говорити про комунікативну функцію значень, стане зрозуміло, що спілкування дитини за допомогою мовлення перебуває в безпосередньому зв'язку з диференціацією словесних значень та їх усвідомленням. Дитина спочатку не диференціює словесне значення та предмет, значення і звукову форму слова. Надалі ця диференціація відбувається з розвитком узагальнення, після чого виникають складні семантичні відносини [18].

Психологічне значення слова - це «узагальнене відображення дійсності, вироблене людиною та зафіксоване у формі поняття, знання або вміння, як узагальненого образу дії» (О. Леонтьєв) [10]. О. Лурія визначає його як понятійну співвіднесеність слова, на відміну від лексичного значення, що позначається як предметна співвіднесеність слова [12].

У дошкільному віці на передньому плані перебуває той аспект мови, що безпосередньо пов'язаний зі спілкуванням - лексичне значення слів (Д. Ельконін). Дошкільники проявляють інтерес до мовних явищ, що широко охоплює фонетику й семантику слова. Численні психологічні та психолінгвістичні дослідження (Т. Базжина, Р. Браун, С. Брунер, Л. Виготський, О. Леонтьєв, О. Шахнарович) переконують, що процес засвоєння семантичної структури слова проходить складний шлях розвитку - від

формування предметної співвіднесеності слова до засвоєння його смислу й далі - узагальненого лексичного значення словесного поняття. Дослідники справедливо підкреслюють, що «рушійною пружиною» розвитку мовлення дитини є семантика мови (Д. Ельконін).

Психологічна наука розмежує поняття «смысл» і «значення» слова. На думку психологів, значення слова є необхідною, конституальною ознакою; становить стійку систему узагальнень, яка має різну глибину узагальнення предметів, що позначаються (Л. Виготський) [2; 142]. Смысл слова розуміється психологами як індивідуальне значення слова.

Деякі автори визначають значення як зміст слова в контексті, на відміну від значення, яке носить позаконтекстний характер (І. Гальперін) [3]. На думку Г. Колшанського, значення - інтерпретація значення, контекстуально обумовлена в комунікативному акті [5, с. 31].

За О. Лурією, значення слова є об'єктивним відображенням системи зв'язків і відношень, а смысл — це привнесення суб'єктивних аспектів значення відповідно певного моменту й ситуації [12, с.53]. Психологічна структура значення визначається структурою системи співвідношень і протиставлень слів у процесі їх уживання. У значенні слова виокремлюються два типи компонентів — емоційно-образні та логічні.

В онтогенезі спостерігається глибока психологічна зміна значення слова, його системної будови, тобто за значенням слова на кожному етапі стоять різні психологічні процеси. На ранньому етапі розвитку дитини свідомість має афективний характер, афективно відображає світ. На наступному етапі свідомість відображає світ уже за допомогою слів - діяльнісний характер. Тільки на завершальному етапі свідомість набуває абстрактного вербально-логічного характеру.

Збагачення словника дошкільників у дошкільному навчальному закладі відбувається в тісному зв'язку з розвитком, збагаченням уявлень, ознайомленням із навколишнім світом. Важливо також виділити власне мовленнєві завдання в збагаченні словника дітей, зокрема: розкриття й поглиблення розуміння смислової сторони слова. Це приводить до необхідності ґрунтовного аналізу засвоєння дітьми смислової сторони слова.

Один із напрямів удосконалення словарної роботи — виявлення найефективніших прийомів розширення словника, зокрема прийомів роз'яснення значень слів. Особливу увагу необхідно звернути на використання синонімічних і антонімічних зіставлень, оскільки вони особливо важливі для уточнення, поглиблення й розмежування значень слів. Також, навчити дітей розуміти й використовувати у власному мовленні різні значення багатозначного слова - одне з важливих завдань розвитку мовлення дошкільників. Успішне рішення цього завдання сприятиме повноцінному засвоєнню рідної мови в початковій школі, подоланню недоліків в усному й писемному мовленні учнів.

Оволодіння системою лексичних значень рідної мови - це досить складна розумова робота, у процесі якої дитині належить розібратися в ієрархії мовних одиниць, засвоїти різні закони та правила їх вибору й уживання, оволодіти значеннями слів, можливостями їх поєднання один із одним. І все це ради головної мети - уміння точно виразити свою думку.

Розглядаючи проблему засвоєння значення слова дошкільниками, необхідно торкнутися психологічних особливостей дітей дошкільного віку. У молодшому дошкільному віці мислення дітей стає образно-мовленнєвим, тобто

таким, що спирається на образи уяви та здійснюється за допомогою слів. Зростає роль мовлення у функціонуванні мислення, бо саме воно допомагає дитині подумки («про себе») оперувати об'єктами, порівнювати їх, розкривати їхні властивості та співвідношення, виражаючи цей процес та його результати в судженнях і міркуваннях. Мотивами такої діяльності є прагнення зрозуміти явища оточуючої дійсності, з'ясувати їхні зв'язки, причини виникнення.

Розвиток мислення тісно пов'язаний із суттєвими позитивними зрушеннями у мовленні дошкільнят. Швидко зростає словниковий запас, досягаючи до семи років 3500-4000 слів. У словнику, окрім іменників та дієслів, значне місце посідають прикметники, займенники, числівники та службові слова, згідно з їх співвідношенням у мові, якою дитина оволодіває.

Дошкільнята загалом опановують фонетичну будову рідної мови, навчаються вільно артикулювати окремі звуки та поєднувати їх у звукосполучення. Протягом дошкільного віку діти досягають значних успіхів в оволодінні граматику мови, структурою простих та складних речень.

Відбувається подальша диференціація функцій мовлення. До функції спілкування додається планування діяльності та її регулювання за допомогою мовлення. Мовлення стає засобом планування, коли переходить з кінця дії на її початок, а засобом довільного регулювання - коли дитина навчається виконувати вимоги, сформульовані за допомогою мовлення (О. Лурія, Г. Люблінська).

Молодший дошкільний вік є найважливішим періодом формування активного інтересу до людини та її взаємин із іншими людьми. Комунікативно-мовленнєвий розвиток можна розглядати як результат взаємодії дитини з оточуючими, де можливість виразити себе (проявили мовленнєву здатність, засвідчити факт психофізичного самовираження) реалізується в момент переходу зі стану емоційної непричетності, емоційної роз'єднаності, байдужості у стан зверненості до іншої особи чи групи осіб. Діагностика й корекція всіх комунікативних ознак у мовленнєвій поведінці молодшого дошкільника створює фундамент для подальшого зростання когнітивної та лінгвістичної складності мовлення. Одночасно рівень досягнень дитини молодшого дошкільного віку пояснює причини затримок у розвитку мовленнєвої взаємодії дітей середнього дошкільного віку, які часто аргументуються несформованістю емоційних форм контактів, завдяки яким розвивається комунікативні властивості особистості.

Процес становлення в дітей першої функції мовлення, тобто оволодіння мовленням як засобом спілкування, протягом перших років життя проходить декілька етапів.

На першому етапі дитина ще не розуміє мовлення оточуючих дорослих і не вміє говорити сама, але туг поступово складаються умови, що забезпечують оволодіння мовленням у подальшому. Це довербальний етап. На другому етапі здійснюється перехід від повної відсутності мовлення до його появи. Дитина починає розуміти найпростіші вислови дорослих і вимовляє свої перші активні слова. Це етап виникнення мовлення. Третій етап триває до 7 років, коли дитина опановує мовлення та все більш абсолютно й різноманітно використовує його для спілкування з оточуючими дорослими. Це етап розвитку мовленнєвого спілкування.

Починаючи з чотирьох років життя, фразове мовлення дитини ускладнюється. Речення складаються з 5-6 слів. У мовленні використовуються прийменники та сполучники, складнопідрядні та складносурядні речення. У

цей час дитина легко запам'ятовує та розповідає вірші, казки, передає зміст картинок. У цьому віці дитина наповнює мовленням свої ігрові дії, що свідчить про формування регулятивного мовлення.

До п'яти років дитина засвоює повсякденний словник. У 5-6 років вона опановує типи відмін і відмінків. У її мовленні з'являються збірні іменники й нові слова, створені за допомогою суфіксів. До кінця п'ятого року життя дитина починає опановувати контекстним мовленням, тобто самостійно створювати текстове повідомлення. На думку Р. Левіної, у цьому віці афектне напруження дитини відноситься не тільки до змісту контекстного мовлення, але й до його лексико-граматичного оформлення. Приблизно до шести років формування мовлення дитини в лексико-граматичному плані можна вважати завершеним (Р. Левіна) [8].

Література

1. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей: Сутність та шляхи реалізації / А. М. Богуш // Дошкільне виховання. - 1999. - №6. - С. 3-5.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956.-512 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин - М.: Наука, 1981. - 140 с.
4. Кант И. Сочинения в 6-ти томах (Т. 2) / И. Кант. - М.: Мысль, 1966. - 325 с.
5. Колшанский Г. В. Логика и структура языка/ К. Г. Владимирович. - М.: Высшая школа, 1965. - 240 с.
6. Кольцова И. М. Ребенок учится говорить / И. М. Кольцова. - М.: Сов. респиз, 1979. — С. 93.
7. Красногорский Н. И. Высшая нервная деятельность ребенка / Н. И. Красногорский. -М.: Медгиз, 1958.-С. 198.
8. Левина Р. Е. Заикание у детей // В кн: Преодоление заикания у детей. Под ред. Левиной Р. Е. - М., 1975. - С. 3-22.
9. Леннеберг Э. Естественная история языка / Э. Леннеберг. - 2002. - С. 497-527.
10. Леонтьев А. А. Слово о речевой деятельности / А. А. Леонтьев. - М. : Наука, 1965.- 425 с.
11. Литературный энциклопедический словарь / Под ред. М. Кожевникова, П. А. Николаева. - М.: Советская энциклопедия, 1987.- С.47.
12. Лурия А. Р. Развитие речи и формирование психических процессов / Р. Лурия // Психологическая наука в СССР. - М.: Изд-во АН РСФСР, 1959. - С. 319-327.
13. Лямина Г. М. Развитие речи у детей в раннем возрасте / Г. М. Лямина. - М.: Просвещение, 1964. - С. 17-29.
14. Мацько Л., Мацько О., Сидоренко О. Стилїстика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. - К.: Вища школа, 2003. - 462 с.
15. Николаенко Г. И. Развитие речи детей раннего возраста в дошкольных учреждениях // Под ред. Г. И. Николаенко. -К.: Радянська школа, 1990.-С. 10.
16. Ожегов С. И. Словарь русского языка: 57000 сл. / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. - М.: Русский язык, 1987. - С. 122, 348.
17. Роберте А., Пенфильд В. Речь и мозговые механизмы / А. Роберте, Пенфильд. - М.: Медицина, 1964. - 406 с.

18. Рубинштейн С. Л. К психологии речи / С. Л. Рубинштейн. - Л.: Изд-во ЛГПИ, 1941.-С. 3-21.

19. Тихеева Е. И. Развитие речи у детей раннего и дошкольного возраста / Е. И. Тихеева- М.: Просвещение, 1972. - 176 с.

20. Фрадкина Ф. И., Лехтман-Абрамович Р. Я. Этапы развития игры и действий с предметами в раннем детстве / Под ред. Н. М. Щелованова и Н. М. Аксариной. - М.: Медгиз, 1949. — 73 с.